

ZASADY PISOWNI WYRAZÓW Z RZ

Rz piszemy:

1. Gdy wymienia się na *r* w innych formach tego samego wyrazu lub w wyrazach pokrewnych, np. *starzec*, bo *stary*; *morze*, bo *morski*.
2. Po spółgłoskach: *b, ch, d, g, j, k, p, t, w*, np. *brzuch, chrzan, grzechotnik*.
3. W rzeczownikach rodzaju męskiego zakończonych na: *-arz, -erz*, np. *malarz, kątomiernic*.
4. W wyrazach, których pisowni nie uzasadnia żadna reguła ortograficzna, np. *rzeka, burza*.

ZASADY PISOWNI WYRAZÓW Z H

H piszemy:

1. Gdy wymienia się na *g, dz, z, ż, ź* w innych formach danego wyrazu lub w wyrazach pokrewnych, np. *wahać się*, bo *waga*; *blań*, bo *blażen*; *druh*, bo *druźba*.
2. W wyrazach rozpoczynających się częścią *hekto-, higo-, hiper-, hipo-*, np. *hektolitry, higrometr, hiperpoprawny, hipopotam*.
3. W wyrazach, których pisowni nie uzasadnia żadna reguła ortograficzna, np. *huśtawka, bohater, herb*.

ZASADY PISOWNI WYRAZÓW Z Ą, Ę

Ą i Ę piszemy:

1. W wyrazach rodzimych i spolszczonych, np. *wąski, trąbka, ręce*.
2. W końcówkach form deklinacyjnych w liczbie pojedynczej:
  - *ę* w mianowniku, np. *książe*; *ą* w narzędniku rodzaju żeńskiego, np. *książką*;
  - *ą* i *ę* w bierniku, np. *panią, tamtą, imię, stronę*.
3. W częsteczkach form koniugacyjnych:
  - w końcówkach form osobowych: (ja) *idę*, (oni, one) *idą, umieją*;
  - w częstkach *-ął, -ęł, -ęł, wziął, wzięła, wzięliśmy*;
  - w końcówkach form nieosobowych, np. *wziąć, pisać, ścieżo*;
  - w końcówkach imiesłowów przymiotnikowych, np. *stojący, zakłeta, wzięte*.

ODMIANA NAZW WŁASNYCH

Wiele nazw geograficznych i nazwisk zostało spolszczonych i odmieniają się według polskich wzorów odmiany, np. *Paryż, Szekspir*. W przypadku odmiany – oryginalnych nazwisk i nazw geograficznych – obowiązuje zasada ich odmiania, jeśli tylko da się je włączyć do określonego wzorca odmiany.

1. Jeśli nazwisko kończy się na *-ski, -cki, -dzki*, to formy nazwiska żon i córek mają końcówkę *-a*, np. *Wiśniewski – Wiśniewska*.

Jeśli nazwisko męskie jest formą przymiotnika (np. *Bury*), to nazwiska żeńskie mogą pozostać w tej samej formie (np. *pani Bury*) lub przyjąć formę przymiotnikową zakończoną na *-a* (np. *Bura*).

Jeśli nazwisko kończy się na spółgłoskę bądź samogłoskę *e* lub *o*, to nazwisko żony tworzymy za pomocą przyrostka *-owa* (np. *Markiewiczowa*), a nazwisko córki przyrostkiem *-ówna* (np. *Markiewiczówna*).

Jeśli nazwisko kończy się na *-a* (np. *Kuna*), to nazwisko żony tworzymy za pomocą przyrostka *-ina* (np. *Kunina*), a nazwisko córki przyrostkiem *-anka* (np. *Kunianka*).

Nazwiska żeńskie zakończone na *-owa, -ewa* odmieniają się jak przymiotniki, np. *Goździkowa, DCMs. Goździkowej, BN. Goździkową*.

Nazwiska żeńskie zakończone na *-a* odmieniają się tak jak rzeczowniki pospolite, np. *Duda, D. Dudy, CMs. Dudzie, B. Dudę, N. z Dudą*.

Nazwiska żeńskie zakończone na *-ówna* – choć mają zakończenie jak przymiotniki – odmieniają się jak rzeczowniki, np. *Markiewiczówna, D. Markiewiczówny, CMs. Markiewiczównie, B. Markiewiczównę, N. z Markiewiczówną*.

2. Można nie odmieniać nazwisk męskich (głównie zakończonych na *-e, -o*), które poprzedza imię lub rzeczownik pospolity, np. *z ministrem Kopytko*.
3. Nieodmienne pozostają nazwy, dla których nie można ustalić wzoru odmiany (np. *Baku*) czy nazwy rodzaju nijakiego zakończone na *-um* (np. *Monachium*). Nazwy oryginalne zakończone na *-u, -i, -o, -e* w większości pozostają nieodmienne, np. *Porto, Enschede, Lindau*. Nazw wielu innych miast też się nie odmienia, np. *Bonn, Saint Louis*.
4. Niektóre nazwy zakończone na *-a, -na, -owa* odmieniają się według odmiany rzeczownikowej, np. *Jabłonna (do Jabłonny, w Jabłonie)*.
5. Występujące tylko w Im. *Bieszczady, Tychy* mają formy oboczne: *do Bieszczad/ Bieszczadów, do Tych/ Tychów*. Nazwa *Międzyzdroje* ma końcówkę *-ów*: *do Międzyzdrojów*.
6. Jeśli nazwa miejscowa jest zestawieniem bądź zrostem, to odmieniamy oba człony, np. *w Dusznikach Zdroju, w Krasnymstawie*.

UŻYCIE WIELKIEJ I MAŁEJ LITERY

Wielką literę stosujemy na początku każdego wypowiedzenia i po dwukropku, kiedy cytujemy jakąś wypowiedź składającą się z więcej niż jednego zdania. Często wielkimi literami zapisujemy całe wyrazy na kartach tytułowych książek (tytuły rozdziałów, artykułów prasowych), na afiszach (tytuły filmów, sztuk teatralnych), np. ZEMSTA.

Można używać wielkiej litery także ze względów uczuciowych i grzecznościowych, na przykład wyrażając przyjaźń, szacunek dla osób, do których się pisze, czy szacunek dla tego, o czym się pisze, na przykład *Drugi Panie Profesorze, Ojczyzna, Narod*.

Wielką literą ze względów znaczeniowych piszemy między innymi:

1. Imiona, nazwiska ludzi (też przydomki, pseudonimy i przezwiska ludzi), imiona własne bogów, zwierząt i drzew, np. *Wisława Szymborska, Zeus, Reksio, dąb Bartek*.
2. Nazwy mieszkańców terenów geograficznych, krajów, części świata, planet, np. *Kaszuba, Francuz, Amerykanin, Marsjanin* (ale: małą literą – nazwy mieszkańców miast, np. *gdańszczanin*).
3. Nazwy członków narodów, ras i szczepów, np. *Indianin* (rdzenny mieszkaniec Ameryki), *Żyd* (członek narodu; ale: *żyd* – wyznawca judaizmu), *Murzyn* (człowiek rasy czarnej).
4. Nazwy dynastii, np. *Jagiellonowie*.
5. Nazwy geograficzne i miejscowe, nazwy własne państw, regionów, dzielnic, ulic, placów, np. *Litwa, Morze Bałtyckie, Beskidy Wschodnie, Ursynów*.
6. Nazwy gwiazd, planet i konstelacji, np. *Wenus, Wielka Niedźwiedzica*.
7. Nazwy firm, marek i typów wyrobów przemysłowych, np. *Ford*.
8. Przymiotniki dzierżawcze zakończone na *-owski, -owy, -in, -yn, -ów*, np. wiersz *Norwidowski, Marysina zabawka*.
9. Nazwy świąt i dni świątecznych, np. *Boże Narodzenie, Wielkanoc*.
10. Tytuły czasopism, np. „*Polityka*”, „*Gazeta Wyborcza*”.
11. Nazwy języków programowania, programów i systemów komputerowych, np. *Word, Windows*.
12. Nazwy orderów i odznaczeń, np. *Virtuti Militari, Góraska Odznaka Turystyczna*.
13. Skrótowce literowe i głoskowe piszemy w całości wielkimi literami, np. *MEN, LOT* (ale: *Locie* – tylko pierwsza litera jest wielka). W sylabowcach tylko pierwsza litera jest wielka, np. *Paławag*. Jeśli skrótowiec zawiera litery oznaczające przyimek, spójnik, inne litery oznaczające głoski, to piszemy je małą literą, na przykład *WSiP* (Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne), *SdRP* (Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej).
14. Skrótów oznaczające symbole nazw pierwiastków chemicznych (np. *Fe, P, Ra*), niektóre skrótów używane w fizyce i matematyce (np. *C, V, W*), skrótów tytułów Starego i Nowego Testamentu (*ST, NT*) oraz tytułów czasopism (np. *Gaz. Wyb.*) i inne (np. *SA* – spółka akcyjna; *PS* – postscriptum; *P. T. – pleno titulo*, czyli z zachowaniem należnych tytułów).

Małą literą piszemy wszystkie wyrazy pospolite, między innymi:

1. Nazwy dni tygodnia, miesięcy, okresów kalendarzowych, okresów, epok, prądów kulturalnych, kierunków filozoficznych i kulturowo-artystycznych, np. *wtorek, lipiec, pozytywizm* (ale: *Młoda Polska, realizm*).
2. Nazwy wydarzeń, aktów dziejowych, np. *kongres wiedeński, powstanie styczniowe*.
3. Pojęcia i terminy geograficzne, np. *biegun północny*.
4. Nazwy okręgów administracyjnych współczesnych i historycznych, np. *województwo łódzkie*.
5. Nazwy mieszkańców miast, osiedli i wsi, np. *łodzianka, gdańszczanin*.
6. Nazwy członków bractw, zgromadzeń zakonnych, członków społeczności wyznaniowych, np. *franciszkanin, muzułmanin* (ale: *Krzyżak* – członek zakonu i jednocześnie obywatel państwa krzyżackiego).
7. Nazwy członków partii, stowarzyszeń politycznych, organizacji społecznych, członków zespołów, np. *filomata, sybirak*.
8. Tytuły naukowe i zawodowe, nazwy godności, np. *inżynier, premier*.
9. Przymiotniki utworzone od nazw osobowych własnych, oznaczające charakterystyczne cechy, właściwości; odpowiadają na pytania: *jaki? (-a, -e), który? (-a, -e)*, np. *porównanie homeryckie* (ale: *Homerowe dzieła* – przymiotnik określa przynależność do kogoś; odpowiada na pytania *czuj?,-a, -e)*.
10. Przymiotniki utworzone od nazw miejscowych, np. *gwara podhalańska, aglomeracja łódzka* (ale: *Warszawska Jesień* – nazwa imprezy).
11. Nazwy obrzędów, zabaw, zwyczajów, tańców, np. *mikołajki, tango*.
12. Nazwy różnych wytworów przemysłowych, na przykład samochodów, aparatów fotograficznych, zegarków, artykułów spożywczych, odzieży, np. *ford, kodak, omega, polopiryna, marlboro, tokaj, adidas* (ale: nazwy firm oraz nazwy marek pisze się wielką literą, np. *samochód marki Ford*).

NAJWYBITNIEJSI TWÓRCY EPOK LITERACKICH

Starożytność:

Homer, Hezjod, Ajschylos, Sofokles, Eurypides, Pindar, Wergiliusz, Horacy, Owidiusz, Tacyt, Swetoniusz, Cyceron, Seneka, Marek Aureliusz

---

Średniowiecze:

François Villon, Wincenty Kadłubek, Jan Długosz

Odrodzenie:

Dante Alighieri, Francesco Petrarca, Pierre de Ronsard, François Rabelais, Michel de Montaigne, Erazm z Rotterdamu, Miguel de Cervantes, Thomas More, Niccolò Machiavelli, Boccaccio, William Szekspir, Klemens Janicki, Mikotaj Rej, Jan Kochanowski, Andrzej Frycz Modrzewski

---

Barok:

Giambattista Marino, Pierre Corneille, Mikotaj Sęp-Szarzyński, Piotr Skarga, Jan Andrzej Morsztyn, Daniel Naborowski, Wacław Potocki, Wespazjan Kochowski, Jan Chryzostom Pasek, Jan III Sobieski, Elżbieta Drużbacka

---

Oświecenie:

Daniel Defoe, Jonathan Swift, Denis Diderot, Jean-Jacques Rousseau, Ignacy Krasicki, Stanisław Trembecki, Adam Naruszewicz, Julian Ursyn Niemcewicz, Franciszek Karpiński, Stanisław Staszic, Alojzy Feliński

---

Romantyzm:

James Macpherson, Johann Wolfgang Goethe, Friedrich Schiller, George Gordon Byron, Percy Shelley, Walter Scott, Heinrich Heine, Aleksander Puszkyn, Michaił Lermontow, Victor Hugo, Aleksander Dumas, Alfred de Musset, Madame de Staël, Mary Shelley, Emily Brontë, George Sand, Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasiński, Cyprian Kamil Norwid, Kornel Ujejski, Władysław Syrokoma, Teofil Lenartowicz

---

Realizm i pozytywizm:

Honoriusz Balzac, Stendhal, Mikotaj Gogol, Charles Dickens, Gustaw Flaubert, Fiodor Dostojewski, Lew Tołstoj, Adam Asnyk, Eliza Orzeszkowa, Maria Konopnicka, Bolesław Prus, Henryk Sienkiewicz

---

Modernizm:

Théophile Gautier, Charles Baudelaire, Paul Verlaine, Arthur Rimbaud, Stéphane Mallarmé, Maurice Maeterlinck, Henryk Ibsen, August Strindberg, Selma Lagerlöf, Sigrid Undset, Emil Zola, Guy de Maupassant, Oskar Wilde, Joseph Conrad, Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Leopold Staff, Stanisław Wyspiański, Stefan Żeromski, Władysław Reymont, Tadeusz Boy-Zeleński, Jan Kasprowicz

---

Literatura po 1918 roku:

Marcel Proust, James Joyce, André Gide, André Malraux, François Mauriac, Jean-Paul Sartre, Erich Maria Remarque, Jaroslav Hašek, Ernest Hemingway, Truman Capote, William Faulkner, Michaił Bułhakow, Michaił Szolochow, Boris Pasternak, Franz Kafka, Thomas Mann, Albert Camus, George Orwell, Umberto Eco, Eugène Ionesco, Bertold Brecht, Friedrich Dürrenmatt, Bolesław Leśmian, Julian Tuwim, Julian Przyboś, Zofia Nałkowska, Witold Gombrowicz, Stanisław Ignacy Witkiewicz, Jerzy Andrzejewski, Czesław Miłosz, Gustaw Herling-Grudziński, Krzysztof Kamil Baczyński, Tadeusz Różewicz, Zbigniew Herbert, Wisława Szymborska, Sławomir Mrożek, Stanisław Barańczak, Adam Zagajewski, Julian Kornhauser, Edward Redliński

---

RODZAJE I GATUNKI LITERACKIE

liryka: sonet, hymn, oda, sielanka, pieśń, tren, elegia, wiersz liryczny, epigramat, fraszka

dramat: tragedia, komedia, dramat właściwy, misterium, farsa

epika: epos, epopeja, opowiadanie, powieść, nowela, baśń

Gatunki literackie – stanowią element systematyzacji literatury (kategoria nadrzędna: rodzaj; kategoria podrzędna: odmiany gatunkowe). Wyznaczniki gatunkowe określają sposób konstruowania dzieła literackiego. Niekiedy są traktowane jako zespół rygorystycznie obowiązujących norm. Gatunki są wyrazem świadomości artystycznej epoki – zależą od prądu literackiego dominującego w danym okresie. Wskutek wzajemnego oddziaływania różnych gatunków następuje ich przekształcanie i ewolucja, powstają też gatunki mieszane.

Gatunki mieszane (synkretyczne) – posiadają cechy różnych rodzajów literackich, np. ballada, powieść poetycka, dramat romantyczny.

SRODKI STYLISTYCZNE

Alegoria – motyw lub zestaw motywów, który poza znaczeniem dosłownym ma jeszcze inne, ukryte i domyślne.

Aliteracja – rozpoczynanie od identycznych głosek sąsiadujących ze sobą wyrazów.

Anafora – powtarzanie tego samego sformułowania (wyrazu lub zwrotu) na początku kolejnych zdań wersów lub akapitów.

Animizacja (ożywienie) – polega na nadaniu przedmiotom, zjawiskom przyrody lub pojęciom cech istot żyjących.

Antropomorfizacja – rodzaj animizacji; polega na przypisywaniu zjawiskom natury, tworom nieożywionym, pojęciom, zwierzętom cech właściwych człowiekowi.

Antyteza – zestawienie dwóch wypowiedzi kontrastowych, przeciwnych pod względem znaczenia.

Apostrofa – bezpośredni zwrot do osoby, bóstwa, uosobionego przedmiotu, idei.

Archaizm – wyraz pochodzący z czasów minionych, który wyszedł z powszechnego użycia.

Epifora – powtarzanie tego samego sformułowania (wyrazu lub zwrotu) na końcu zdania lub wersu.

Epitet – określenie rzeczownika, wyrażone najczęściej za pomocą przymiotnika, rzadziej imiesłowu bądź rzeczownika.

Eufemizm (odmiana peryfrazy) – wyraz, zwrot, który zastępuje drastyczne, dosadne, wulgarnie wyrażenie innym, łagodniejszym, osłabiając tym samym jego znaczenie.

Hiperbola – opisanie, przedstawienie zjawiska, przedmiotu, czynności w sposób przesadny, przejawskawiony, wyolbrzymiony. Ma na celu wywarcie na odbiorcy silniejszego wrażenia.

Instrumentacja głoskowa – taki dobór wyrazów, aby pewne głoski powtarzały się z ponadprzeciętną częstotliwością.

Inwokacja – rozwinięta apostrofa umieszczana na początku utworu epickiego.

Kalambur – rodzaj gry słów (o zbliżonym bądź identycznym brzmieniu a różnym znaczeniach).

Koncept – wyszukany, oryginalny pomysł kompozycyjny, stylistyczny.

Kontrast – zestawienie wyrazów bądź wypowiedzi (np. motywów, cech) przeciwstawnych, sprzecznych.

Metafora (przenośnia) – zestawienie dwóch lub więcej wyrazów, które osobno znaczą co innego, a w zestawieniu nabierają nowego znaczenia, zwanego znaczeniem metaforycznym.

Neologizm – wyraz tworzony w celu nazwania nowych rzeczy czy zjawisk bądź chęci wyrażenia określonych treści w sposób oryginalny, wyszukany.

Oksymoron – rodzaj związku frazeologicznego, który składa się z wyrazów o przeciwstawnej treści.

Onomatopeja (dźwiękonaśladowictwo) – jako zabieg poetycki polega na wprowadzeniu do utworu wyrazów dźwiękonaśladowczych bądź tworzeniu dźwiękonaśladowczych układów głoskowych czy układów rytmicznych.

Paradoks – zestawienie sprzecznych wewnątrz, kontrastujących znaczeniowo wyrażań.

Parenteza – wypowiedzenie nawiasowe, wtrącone, dopowiedzenie, dygresja, odautorski komentarz.

Personifikacja (uosobienie) – rodzaj animizacji; przedstawianie przedmiotów, zwierząt, roślin, pojęć abstrakcyjnych, zjawisk natury jako działających, mówiących postaci ludzkich.

Peryfrazja (omówienie) – zastąpienie konkretnej nazwy jakiegoś zjawiska, czynności, przedmiotu, osoby opisem lub charakterystyką.

Porównanie – przyrównanie czegoś do czegoś innego, najczęściej za pomocą wyrażań: *jak*, *jako*, *na kształt*, *niby*.

Porównanie homeryckie – porównanie, w którym człon porównujący jest obrazem poetyckim rozbudowanym do rozmiarów epizodu.

Przerzutnia – występuje w liryce; polega na przeniesieniu części zdania z jednego wersu do drugiego.

Pytanie retoryczne – pytanie, które nie zostaje użyte w celu otrzymania odpowiedzi.

Symbol – znak, przedmiot, pojęcie mające poza znaczeniem dosłownym inne, ukryte.

Wulgaryzm – dosadny, ordynarny wyraz lub związek wyrazowy.

Wykrzyknienie (eksklamacja) – wypowiedzenie (wyraz, grupa wyrazów lub zdanie wykrzyknikowe) zakończone znakiem wykrzyknienia.

Wyliczenie – wymienienie w szeregu zdań rzeczy, pojęć lub cech.

SŁOWOTWÓRSTWO

Dział nauki o języku zajmujący się analizą budowy wyrazów oraz opisem sposobów ich tworzenia.

Wyrazy, którymi się posługujemy, możemy podzielić na dwie grupy:

- **wyrazy podstawowe**, od których tworzymy inne, nowe wyrazy;
- **wyrazy pochodne**, czyli nowe wyrazy, które zostały utworzone od wyrazów podstawowych.

WYRAZ PODSTAWOWY	WYRAZ POCHODNY
kot	kotek
kwiat	kwiatek
czytać	przeczytać
mały	malutki

Wyrazy podstawowe odsyłają nas bezpośrednio do osoby, przedmiotu, zjawiska, na przykład: *chłopiec*, *dach*, *deszcz*, *lampa*. Mówimy o nich, że są **niepodzielne słowotwórczo** i mają tylko **znaczenie słownikowe** (czyli definiując podającą **znaczenie wyrazu**).

Wyrazy pochodne, na przykład: *chłopczyk*, *daszek*, *deszczyk*, *lampka*, odsyłają do tego samego przedmiotu, zjawiska, osoby, co wyraz podstawowy, zawierają jednak dodatkową informację zawartą w dodanej części:

daszek – o tym, że daszek to mały dach mówi nam cząstka *-ek*;

lampka – o tym, że lampka to mała lampka mówi nam cząstka *-ka*.

O wyrazach pochodnych mówimy, że są **podzielne słowotwórczo** i mają **zarówno znaczenie słownikowe**, jak i **słowotwórcze** zawarte w dodanych częściach (np.: *-yk*, *-ek*, *-ka*).

Istnieją też takie wyrazy, które, będąc wyrazami pochodnymi, są jednocześnie podstawowymi w stosunku do innych wyrazów pochodnych.

Są one podzielne słowotwórczo.

WYRAZ PODSTAWOWY	WYRAZ POCHODNY	WYRAZ POCHODNY
dom	domek	domeczek
liść	listek	listeczek
karta	kartka	karteczka

OPIS

Co opisujemy?

- przedmioty, obiekty nieożywione, na przykład: elementy stroju, dzieła sztuki, wnętrza, budowle
- elementy natury, zjawiska przyrody, na przykład: krajobrazy i ich elementy, wschody i zachody słońca, burze, sztormy, śnieżyce, zwierzęta
- osoby: wygląd zewnętrzny, cechy charakteru, przeżycia własne i cudze (postaci literackich i rzeczywistych)

Jak opisujemy?

- ze zwróceniem uwagi na **kompozycję**
- od cech ogólnych do szczegółowych
- na podstawie **planu**
- **precyzyjnie** – z uwzględnieniem cech najważniejszych i najbardziej charakterystycznych
- z odtworzeniem rzeczywistego **wyglądu** opisywanego obiektu
- z zachowaniem **statyczności**
- z ujawnieniem **sądów subiektywnych**

Jakich form językowych używamy w opisie?

- zdań rozwiniętych z wieloma określeniami przymiotnikowymi
- zdań złożonych podrzędnie
- rzeczowników wraz z określeniami, głównie przymiotnikowymi
- przymiotników
- słownictwa nazywającego stosunki przestrzenne
- czasowników oznaczających zmianę kolorów
- czasowników w formie bezosobowej
- orzeczeń imiennych
- określeń porównawczych

SŁOWNIKI

publikacje zawierające alfabetyczny rzeczowy zbiór wyrazów z ich objaśnieniami

JĘZYKOWE

ogólne, uniwersalne

na przykład:
Słownik współczesny języka polskiego

przekładowe

dwu- lub wielojęzyczne, na przykład:
Słownik polsko-angielski, Słownik niemiecko-polski

specjalistyczne

zawierające wyrazy dobrane z jednego punktu widzenia, na przykład:
Słownik ortograficzny języka polskiego, Słownik poprawnej polszczyzny, Słownik wyrazów obcych

RZECZOWE

na przykład:
Słownik pisarzy i lektur, Szkolny słownik historyczny, Słownik gatunków literackich

LEKSYKONY

słowniki (uniwersalne lub specjalistyczne) zawierające skondensowane wiadomości encyklopedyczne

ZWIĄZKI FRAZEOLOGICZNE

Związki frazeologiczne są to stałe, utrwalone w języku połączenia dwu lub kilku wyrazów. Znaczenie związku frazeologicznego nie jest sumą znaczeń poszczególnych wyrazów wchodzących w jego skład, na przykład:

pisać maczkiem – nie oznacza: używać do pisania maku, lecz pisać bardzo drobnym piórem;

nabijać kogoś w butelkę – nie oznacza: wciskać, wbijać kogoś w butelkę, sprawiać, by ktoś się w niej znalazł, ale oszukiwać kogoś.

PODZIAŁ FRAZEOLGIZMÓW ZE WZGLĘDU NA RODOWÓD

POCHODZENIE	PRZYKŁADY
Biblia	<i>plagi egipskie, chodzić od Annasza do Kajfasza</i>
mitologia	<i>szyfowa praca, pięta Achillesa</i>
literatura, legendy	<i>walczyć z wiatrakami, bazylijskowy wzrok</i>
historia	<i>pójść do Canossy, kości zostały rzucone</i>
życie codzienne	<i>robić (kogoś) w konia, wszystko na jedno kopyto</i>

Do związków frazeologicznych zaliczamy także przysłowia.

PODZIAŁ FRAZEOLGIZMÓW ZE WZGLĘDU NA BUDOWĘ

WYRAŻENIA	połączenie dwóch lub więcej wyrazów, w których członem nadrzędnym jest rzeczownik, zaimek lub inny wyraz odmieniający się przez przypadki, na przykład: <i>miodowy miesiąc, isierka życia, tamten świat, biały krak</i>
ZWROTY	połączenie wyrazów, w których członem nadrzędnym jest czasownik, na przykład: <i>plącić z góry, drzeć koty, zapierać dech, ubierać się na cebulę</i>
FRAZY	związki frazeologiczne mające budowę wypowiedzenia; frazami są przysłowia, sentencje, na przykład: <i>Baba z wozu, koniom lżej; Lepszy wróbel w garści, niż gołąb na dachu</i>

PODZIAŁ ZAIMKÓW

RODZAJE ZAIMKÓW	RZECZOWNE	PRZYMIOTNE	LICZEBNE	PRZYSŁOWNE
osobowe	ja, ty, my, wy, (on, ona, ono, oni, one)	–	–	–
zwrotny	się	–	–	–
dzierżawcze	–	mój, twój, nasz, wasz, swój, (jego, jej, ich)	–	–
wskazujące	on, ona, ono, oni, one, to	ten, tamten, taki, ów	tyle	tak, owak, tu, tam, tędy, tamtędy, wtedy, odtąd
pytajno-względne	kto, co	jaki, który, czyj	ile	jak, gdzie, którędy, skąd, dokąd, kiedy, odkąd
nieokreślone	ktos, coś, ktokolwiek, cokolwiek; kto bądź, co bądź, byle kto, byle co	jakiś, któryś, czyjś, pewien, jakikolwiek, jaki bądź, byle jaki	ileś, ilekol-wiek, ile bądź, kilkanaście, parę, wiele, wielu	jakoś, gdzieś, skądś, kiedyś, jakkolwiek, jak bądź, byle jak

ROZPRAWKA

Jest to forma wypowiedzi, w której omawia się jakiś temat, roztrząsa zagadnienie, uwzględniając różne punkty widzenia.

Kompozycja rozprawki

I. Wprowadzenie II. Rozwinięcie III. Zakończenie

BUDOWA ROZPRAWKI

PIERWSZY SCHEMAT	DRUGI SCHEMAT	TRZECI SCHEMAT
I. Teza. Wyjaśnienie głównej myśli	I. Zagadnienie. Wątpliwości. Ewentualna hipoteza	I. Teza albo zagadnienie
II. Argumentacja 1. Argument A 2. Argument B 3. Argument C	II. Argumentacja 1. Argument A 2. Argument B 3. Argument C	II. Argumentacja 1. Argument A przeciw tezie 2. Argument B przeciw tezie 3. Argument A za tezą 4. Argument B za tezą .....
III. Podsumowanie rozmyślań	III. Teza	III. Podsumowanie. Teza

I. Wprowadzenie

- W tej części należy sprecyzować problem zawarty w temacie; wyjaśnić podstawowe pojęcia lub przytoczyć cytaty.
- Teza ogólna – precyzujemy ją w postaci zdania lub grupy zdań oznajmujących. Teza może być prawdziwa lub fałszywa.

II. Rozwinięcie

1. Wyjaśnienie 2. Uzasadnienie 3. Wnioskowanie

Wyjaśnianie, uzasadnianie, wnioskowanie to rodzaje argumentowania. Można je wzmocnić następująco:

- przytoczyć odpowiednią liczbę przekonujących przykładów,
- porównać cechy, fakty, zjawiska z innymi cechami, faktami i zjawiskami, aby pokazać podobieństwa lub różnice,
- powołać się na autorytet – kogoś mającego uznanie w danej dziedzinie (pisarza, naukowca, filozofa), także na książki, filmy itp.,
- przywołać stosowny cytat potwierdzający podawane argumenty.

Nie wszystkie rodzaje argumentowania muszą wystąpić w rozprawce. Może się ona opierać tylko na wyjaśnianiu lub uzasadnianiu czy też wnioskowaniu.

III. ZAKOŃCZENIE

SKRÓTY

W języku pisanym często posługujemy się skrótami pojedynczymi wyrazami pospolitymi i wyrażeniami, jednak odczytujemy je jako całe słowa:

ob. – obywatel

ul. – ulica

p.n.e. – przed naszą erą

pt. – pod tytułem

Wyrazy takie nazywamy skrótami.

Zasady posługiwania się skrótami	Przykłady
Skrócone nazwy polskie zapisujemy małymi literami, natomiast skróty przejęte z łaciny, wielkimi.	c.d.n. – ciąg dalszy nastąpi PT. (<i>pleno titulo</i>) – z zachowaniem wszelkich tytułów dn. – dnia tj. – to jest A.D. (<i>anno domini</i>) – Roku Pańskiego
Po skrótach, które są pierwszą lub pierwszymi literami skróconego wyrazu, stawiamy kropkę.	prof. – profesor lek. med. – lekarz medycyny Sz. P. – szanowny pan
Nie stawiamy kropek po skrótach, które złożone są z pierwszej i ostatniej litery skróconego wyrazu. Mogą też zawierać jedną z liter środkowych. Uwaga! Skróty tego typu piszemy bez kropek w mianowniku liczby pojedynczej. W innych przypadkach możemy zapisać je dwojako: – zaznaczyć końcówki fleksyjne (mgra , mgrem), – postawić po skrócie kropkę, która zastępuje odpowiednią końcówkę (mgr. Nowakowi, dr. Kowalskiego, ale dr Kowalskiej, mgr Malinowskiej, ponieważ skrót zawiera ostatnią literę wyrazu – dotyczy tytułów kobiet).	mgr – magister dr – doktor ptk – pułkownik mjr – major

Skróty stosujemy nie tylko w odniesieniu do nazw jednowyrazowych, lecz również wielowyrazowych. Tutaj obowiązują następujące zasady:

- **jeśli drugi albo trzeci wyraz zaczyna się samogłoską, kropkę stawiamy po skrócie każdego słowa:**
c.o. – centralne ogrzewanie
p.n.e. – przed naszą erą
m.in. – między innymi
- **w przypadku, gdy drugi lub trzeci wyraz rozpoczyna się spółgłoską, kropkę stawiamy na końcu skrótu:**
np. – na przykład
itd. – i tak dalej
cd. – ciąg dalszy

OPOWIADANIE

Jak napisać dobre opowiadanie?

- na określony **temat**,
- według **trójdzielnej kompozycji**: wstęp, rozwinięcie, zakończenie,
- zgodnie z **planem**,
- z zachowaniem **układu przyczynowo-skutkowego**,
- umieszczając wydarzenia w **czasie i przestrzeni** oraz wprowadzając **postacie** (czasami **dialog**),
- przedstawiając rozwój **akcji** – „dzianie się”,
- używając odpowiedniego **czasu narracji**, najczęściej **przeszłego**, czasami teraźniejszego w celu „unaocznienia” przedstawianych wydarzeń.

Jakich form językowych używamy w opowiadaniu?

- czasowników wyrażających ruch i stawianie się,
- różnych typów wypowiedzeń,
- słownictwa oceniającego, wartościującego, o różnym zabarwieniu uczuciowym,
- porównań, przenośni,
- słownictwa zdradzającego przynależność narratora lub postaci (w dialogach) do określonego środowiska.

STRESZCZENIE

Forma wypowiedzi, która w sposób zwięzły ujmuje najistotniejsze treści zawarte w streszczanym tekście. Streszczając utwór fabularny, należy:

- uważnie przeczytać tekst,
  - zwrócić uwagę na kompozycję fabuły (kolejność zdarzeń),
  - sporządzić plan ramowy zdarzeń fabuły,
  - rozwinąć poszczególne punkty planu, zwracając uwagę na zwięzłość tekstu,
  - połączyć części kompozycyjne w spójną i logiczną całość, poprawną pod względem językowym i stylistycznym.
- Aby streszczać, należy pojęcia szczegółowe zastępować ogólnymi.

DYSKUSJA

Dyskusja to wymiana poglądów na jakiś temat z innymi osobami. Dyskusję zazwyczaj prowadzi się publicznie, a własne zdanie konfrontuje się ze zdaniem innych. Nie zawsze w dyskusji wyrażamy pewność i przekonanie. Bywa, że nie jesteśmy do końca pewni wypowiedzianych poglądów. Wtedy podkreślamy to, używając odpowiednich sformułowań, na przykład:

- pewność: *sądzę, że...; moim zdaniem...; uważam, że...;*
  - brak stanowczości: *wydaje mi się, że...; skłonna (skłonny) jestem sądzić, że...; przychyliam się do stwierdzenia, że....*
- Swoje zdanie należy poprzeć przykładami, argumentami, dowodami. Można je wprowadzić, stosując sformułowania:

- *świadczy o tym...;*
- *powołam się na...;*
- *pozwolę sobie przytoczyć tekst (słowa)...;*
- *dowodzi tego...;*
- *na dowód słuszności mego zdania (mojej opinii) mogę wskazać (zacytować, przypomnieć...).*

Podczas dyskusji należy uważnie słuchać przedmówców, aby dobrze ich zrozumieć, w swoim wystąpieniu można również odwołać się do ich słów, na przykład:

- *odwołując się do wypowiedzi przedmówcy (Ani, Tomka)...;*
- *zgadzam się z tym, co powiedziała Kasia, jednak...;*
- *mam odmienne zdanie od opinii Jacka...;*
- *sluchając wypowiedzi moich poprzedników, stwierdzam, że....*

W dyskusji zawsze należy zachować takt i kulturę, szanować zdanie innych, nawet jeśli się z nim nie zgadzamy. Niedopuszczalne są słowa i gesty obraźliwe, naruszające godność innych, wulgarne.

FELIETON

Felieton jest gatunkiem publicystycznym, rodzajem artykułu dziennikarskiego, który pozostawia dużą swobodę piszącemu. Może on wybrać najbardziej blachy temat i na tej podstawie zaprezentować własne poglądy w przystępnej, dowcipnej formie.

Felieton odznacza się następującymi cechami:

- omawia aktualne wydarzenia,
- zawiera osobiste refleksje, poglądy, opinie piszącego,
- informacje są podawane w sposób lekki i błyskotliwy,
- przeplatają się w nim sprawy ważne i drobnostki,
- możliwe jest przeskakowanie z tematu na temat (np. sport, polityka, moda, sztuka).

Język i styl felietonu

Styl ma charakter gawędziarski, autor wykorzystuje grę słów, może posłużyć się żartem lub ironią.

Język wykorzystuje zarówno słownictwo potoczne, jak i środki artystyczne, na przykład:

- metafory,
- porównania,
- neologizmy, także o charakterze artystycznym,
- wyrazy nacechowane emocjonalnie,
- słownictwo wartościujące i oceniające.

Narrator wypowiada się w pierwszej osobie liczby pojedynczej, ujawnia swoje poglądy, jest rozpoznawalny dzięki użyciu zaimka osobowego *ja*, *mnie* itp.

Jak napisać felieton

Aby napisać felieton, należy:

- być baczny, uważny obserwatorem rzeczywistości,
- wybrać ciekawy, interesujący, aktualny temat i dobrze się z nim zapoznać,
- określić krąg odbiorców i pisać tak, aby być dla nich zrozumiałym i zainteresować ich tematem i formą,
- pisać ciekawie, dowcipnie, lekko,

- ujawniać własne sądy, opinie, przemyślenia,
- wprowadzić elementy służące ubarwieniu tekstu, w tym fikcyjne (postaci, dialogi, sytuacje) w celu lepszego ukazania zjawisk i procesów,
- zawrzeć elementy ironii, satyry, groteski, żartu, dowcipu, zadumy, wzruszenia, liryzmu, wpleść anegdotę (oczywiście nie wszystkie muszą wystąpić jednocześnie),
- wymyślić celną puentę (zakończenie),
- nadać ciekawy, intrygujący tytuł.

RECENZJA

Omówienie dzieła sztuki, na przykład książki, filmu, spektaklu, wystawy. Może mieć charakter informacyjny, polemiczny bądź refleksyjny (np. w formie felietonu) lub zawierać szczegółowe omówienie dzieła (np. w prasie specjalistycznej).

REPORTAŻ

Gatunek publicystyczno-literacki obejmujący utwory będące sprawozdaniem z wydarzeń, których autor był uczestnikiem, świadkiem, obserwatorem lub zrekonstruował je na podstawie relacji świadków. Charakterystyczne cechy reportażu to między innymi dokumentaryzm, wiarygodność, obiektywizm, dokładność opisu, szkicowa charakterystyka postaci, lapidarność, zwięzłość, swoboda kompozycyjna i stylistyczna.

Istnieją różne rodzaje reportażu, między innymi reportaż społeczno-obyczajowy, wojenny, podróżniczy, prasowy, sądowy, sportowy, radiowy, telewizyjny, fotoreportaż.

LIRYKA

Jeden z trzech rodzajów literackich; obejmuje utwory pisane wierszem. Ukazują one przede wszystkim przeżycia, emocje i doznania podmiotu lirycznego przekazywane w formie monologu lirycznego. Istotną rolę odgrywa wywołanie nastroju. Język poetycki charakteryzuje przede wszystkim bogactwo środków stylistycznych.

Ze względu na temat wyróżniamy lirykę:

- miłosną – dotyczy uczuć, których doświadcza podmiot liryczny,
- filozoficzną – dotyczy kwestii filozoficznych, na przykład przemijania, wolności, wartości, sensu życia,
- religijną – dotyczy stosunku człowieka do Boga i do kwestii wiary,
- patriotyczną – dotyczy problemów związanych z narodem, państwem, ojczyzną.

Ponadto wyróżniamy między innymi: lirykę bezpośrednią, pośrednią, lirykę apelu, inwokacyjną, podmiotu zbiorowego, roli (maski), wyznania.

LIRYKA APELU

Odmiana liryki, w której podmiot liryczny kieruje swą wypowiedź do określonego adresata z zamiarem wywarcia wpływu na jego postawy i poglądy, wzywa go do konkretnego działania.

LIRYKA BEZPOŚREDNIA

Odmiana liryki, w której podmiot liryczny ujawnia swoje uczucia wprost, bezpośrednio. Na jego obecność wskazują czasowniki w 1 os. liczby pojedynczej lub liczby mnogiej oraz zaimki, na przykład *ja, mój, my, nasz*. Odmianą liryki bezpośredniej jest liryka osobista, w której możemy utożsamić podmiot liryczny z autorem (odwołuje się ona do życia i doświadczeń poety).

LIRYKA INWOKACYJNA

(inaczej liryka zwrotu do adresata) – odmiana liryki, w której wyraźnie wskazany jest adresat utworu (monolog liryczny skonstruowany jest jako zwrot do odbiorcy). Adresatem może być konkretna osoba, grupa osób, upersonifikowane zjawisko, pojęcie. Przykładem liryki inwokacyjnej jest oda.

LIRYKA MASKI

Odmiana liryki, w której twórca nadaje utworowi formę mowy wypowiadanej przez fikcyjną postać. Bohater liryczny wypowiada treści, które można przypisać autorowi wiersza.

LIRYKA PODMIOTU ZBIOROWEGO

Odmiana liryki, w której podmiot liryczny występuje jako grupa ludzi, pewna zbiorowość, „my” (gramatyczne formy liczby mnogiej). Pierwotną postacią tej odmiany liryki była grecka liryka chóralna.

LIRYKA POŚREDNIA

Odmiana liryki, w której obecność podmiotu lirycznego, jego uczucia i myśli nie są wyrażone wprost, lecz ukryte na przykład za zdarzeniami, wypowiedziami innych czy w bezosobowej refleksji. Obok monologu lirycznego może wystąpić tu narracja i dialog. Odmiany liryki pośredniej to:

- liryka opisowa – uczucia, refleksje podmiotu lirycznego ukryte są w jakimś opisie, na przykład opis pejzażu wyraża uczucia i myśli podmiotu lirycznego, kryje w sobie charakterystykę mówiącego,
- liryka sytuacyjna – przedstawia sceny lub fabuły, w których podmiot bezpośrednio nie uczestniczy; obok podmiotu lirycznego pojawia się bohater liryczny.

LIRYKA ROLI

Typ liryki, w której twórca nadaje utworowi formę mowy wypowiadanej przez fikcyjną postać. Bohatera lirycznego nie można utożsamiać z autorem wiersza.

LIRYKA WYZNANIA

Typ liryki zawierającej bezpośrednie wyznanie uczuć podmiotu lirycznego. Dla tej odmiany liryki charakterystyczny jest monolog liryczny, czyli dłuższa wypowiedź „ja” lirycznego.

MONOLOG LIRYCZNY

Występuje przede wszystkim w liryce. Ma charakter subiektywny. Jest wyrazem przeżyć, uczuć, myśli osoby mówiącej, czyli podmiotu lirycznego.

PODMIOT LIRYCZNY

Fikcyjna osoba, która wypowiada w wierszu swoje przeżycia, doznania, refleksje.

Najczęściej nie można utożsamić podmiotu lirycznego z autorem. Jest to możliwe jedynie wtedy, gdy informacje zawarte w wierszu są zgodne z biografią autora lub utworu ma charakter bezpośredniego wyznania. Twórca deklaruje, że pragnie wyrazić własne przeżycia bądź doświadczenia.

Rodzaje podmiotu lirycznego:

- ujawniony wprost (liryka bezpośrednia) – podmiot może uwidocznić się w zaimkach osobowych lub formach czasownika – 1 os. liczby pojedynczej lub 1 os. liczby mnogiej,
- ukryty (liryka pośrednia) – podmiot i jego przeżycia są ukryte za sytuacją przedstawioną w utworze,
- indywidualny – podmiot wyraża uczucia lub poglądy jednostki,
- zbiorowy – podmiot wyraża uczucia lub poglądy jakiejś grupy, zbiorowości; występują zaimki bądź czasowniki w 1 os. liczby mnogiej.

BOHATER LIRYCZNY

Postać przedstawiona w wierszu. Podmiot liryczny może opowiadać o bohaterze lirycznym (liryka pośrednia), zwracać się do niego (liryka inwokacyjna) bądź ukrywać się pod jego maską (liryka roli i maski).

BOHATER UTWORU

(postać literacka) – fikcyjna osoba występująca w świecie przedstawionym, w utworach epickich i dramatach.

Ze względu na funkcję w utworze wyróżniamy:

- postacie pierwszoplanowe – biorą udział we wszystkich zdarzeniach,
  - postacie drugoplanowe – uczestniczą w niektórych zdarzeniach,
  - postacie epizodyczne – pojawiają się w epizodach i nie mają większego znaczenia dla rozwoju akcji.
- Ze względu na rolę w kształtowaniu fabuły wyróżniamy:
- postaci pasywne – nie ulegają przemianom w toku akcji, ich losy zależą od zaistniałych okoliczności,
  - postaci aktywne – podlegają przemianom w toku akcji, a ich decyzje, działania wpływają na przebieg akcji.